

KŪRYBOS KOMUNIKACIJA: INTROSPEKTYVI ANALIZĖ IR VERTYBĖS

Saulius Kanišauskas

Mykolo Romerio universitetas, Filosofijos katedra,
Ateities g. 20, LT-08303 Vilnius, Lietuva
E-paštas sauliusk@ml.lt

Kūrybos komunikacija – klausimas, „su kuo bendraujama“ kūrybos metu, – analizuojama pasitelkiant subjektyvias bei intersubjektyvias patirtis. Parodoma, kad lemiamą vaidmenį vaidina kūrybines paieškas inspiruojantys dažnai net neišsąmoninti pragmatiniai, intelektualiniai, dvasiniai motyvai. Būtina kūrybinių paieškų sąlyga – kūrėjo vidinė ir išorinė laisvė. Tik laisvės išsąmoninimas leidžia nevaržomai reikštis intuicijai, arba tam, ką Sokratas pavadino *daimonu*. Regimai, egzistuoja ir tam tikri „draudimai“, neleidžiantys kūrėjui įsiskverbti į jam ezoterines sritis. Holografinėje paradigmoje implikuota žmogaus-radijo imtuvo metafora analizuojama F. Varelos *autopoiesis* teorijos ir transdisciplininės skvarbos bei sociosinergetikos kontekstuose. Parodoma, kad savireferencija (introspekcija), kaip kūrybos šaltinis, turi kur kas gilesnes nei manyta iki šiol ontologines šaknis.

Reikšminiai žodžiai: kūryba, vertybės, savireferencija, genetinis ir socialinis kodai, holografinė paradigma, sociosinergetika.

doi:10.3846/cpc.2012.10

Įvadas

Rašyti šį straipsnį paskatino tarptautinei mokslinei konferencijai „Vizualumas 2011: kūrybos ir vaizdo sąveikos“ diskusijų gairėse iškeltas klausimas „Ar gyvenamojo pasaulio vaizdai yra būtina kūrybos sąlyga?“. Gyvenamojo pasaulio vaizdai – tai ne kas kita, kaip tai, su kuo kūrybos procese komunikuoja kūrėjas. Bet ar vien su „gyvenamojo pasaulio vaizdais“ jis komunikuoja? Būtent šis klausimas ir paskatino išsamiau patyrinėti kūrybos procesą.

Tiesa, šio kūrybinio impulso ištakos su minėtuoju klausimu tiesiogiai susijusios nebūvo, bet vos pradėjęs analizuoti visas paskatas supratau, kad man labiausiai rūpi būtent jis. Nes jau anksčiau rašytame kūrybos fenomenui skirtame tekste (Kanišauskas 2011) atkreipiau dėmesį į tai, kad tiek kognityviniai mokslai,

ties konkreti žmonių patirtis ekstremaliomis sąlygomis rodo, jog nors kūrybiniuose procesuose didžiulį vaidmenį vaidina su *endogenine* kūrybos šaltinių koncepcija sietinas *praxis*, t. y. konkreti su „gyvenamojo pasaulio vaizdais“ susijusi *patirtis* ir *veikla*, bet lemiamas vaidmuo priklauso su *egzogenine* kūrybos šaltinio koncepcija sietinam *poiesis*. Mane sudomino mano paties kūrybinių paskatų ištakos, ir užsiėmiau tuo, ką moderniosios psichologijos pradininkas W. Wundtas pavadino *introspekcija*, t. y. savosios sąmonės „poslinkių“ stebėjimu, savistaba (Шульц, Д.; Шульц, С. Э. 1998: 95–96). Šis terminas artimas *savireferencijos* terminui, kuris randamas F. Varelos *autopoiesis* teorijoje ir *sociosinergetikoje* ir yra glaudžiai susijęs su *operaciniu uždarumu*. Pastarasis terminas neatsie-

jamas nuo sinergetikos pradininko I. Prigogino įvardytos *pradinės programos*.

Tai gal ir *introspekcija* kaip *savireferencijos* raiška konkrečiomis sąlygomis yra kūrybos šaltinis? Gal kūrėjai yra „užkoduoti“ kūrybai (nes žmogiškuose, socialiniuose santykiuose *pradinė programa* yra ne kas kita, kaip *genetinis* ir *socialinis kodai*)? Jeigu taip, tai *kas* ir *kaip* visa tai „užkodavo“? Žodžiu, vėl tenka grįžti prie *endogeninės* bei *egzogeninės* kūrybos šaltinių hipotezių tyrimo...

Šių introspekcijos dėka susiformavusių klausimų analizė ir yra pagrindinis straipsnio tikslas.

Jau pats pasirinktas *tyrimo metodas* – *introspekcija* neleidžia suformuluoti *konkrečių uždavinių*, nes visiškai neaišku, kur ši *introspekcija* kaip *tam tikras kūrybinis procesas* gali nuvesti. *Kūryba*, arba *poiesis*, yra sunkiai nuspėjamas dalykas net ir moksle, filosofijoje (nekalbant apie meninę kūrybą), nes *kūryba* yra ko nors *naujas*, *nebūto* atsiradimas ar bent atradimas. Be to, šis tyrimo metodas suponuoja greičiau *laisvą diskursą* nei griežtą minčių dermę, o tai gali atrodyti esant „nemoksliška“ (neatitikti vadinamųjų „moksliskumo kriterijų“), kas leidžia abejoti net darbo tikslingumu.

Kita vertus, šitaip teigti yra tam tikra kitų ir savęs apgaulė, nes *bent jau nujaučiu*, ko siekiu, ir tik nežinau, ar pavyks tas *dar aiškiai nesusiformavusias* mintis ne tik suformuluoti, bet ir perteikti. Pagaliau atkreipsiu dėmesį ir į tai, kad šias eilutes rašau dar visiškai nežinodamas, kokias padarysiu išvadas. Šio straipsnio rašymas irgi yra kūrybinis procesas, todėl *introspekcijos metodas* reikalauja aprašyti ir jį.

Staiga į galvą šovė mintis: o juk *tai* gali būti *dar vienu iš šio darbo tikslų* – pateikti *kūrybos tyrinėtojams* autentišką medžiagą apie... šios autentiškos medžiagos kilmę.

Introspektyvi analizė: kūrybos motyvai

Kūrybos fenomenui skirtą pranešimą padariau beveik prieš trejus metus, todėl gavęs žinią apie tą pačią temą VGTU organizuojamą mokslinę

konferenciją nusprendžiau išsiskirti: *nedalyvausiu*, nes *neturiu ką pasakyti*. Bet likus savaitei iki paraiškų dalyvauti konferencijoje pateikimo termino vieną rytą pabundu, ir pirmoji mintis – *dalyvausiu!* Nes *jau žinau*, ką ir kaip turiu pasakyti. Net *žinau*, kad savo pranešimą pradėsiu pasakojimu apie šį pabudimą ir į galvą šovusią mintį. Ir *žinau*, kad pirmiausiai paklausiu: *iš kur visa tai?* Juk tą planuojamą konferenciją jau seniai buvau pamiršęs. Ir jokio pranašingo sapno tą naktį nesusapnavau. Tad iš kur ir kaip kilo *drąsa* ir *valia* dalyvauti konferencijoje? Iš kur kilo *žinojimas*, kad būtent šitais žodžiais pradėsiu savo pranešimą?

Be abejo, bematant ėmiau tą savo *drąsą* ir *valią* analizuoti. Kirbėjo neryški mintis, ir nutariau ją patikrinti. Susiradau konferencijos metmenis. Ir radau!.. Radau paraginimą nevengti diskusinių, net kontraversiškų problemų, taip pat patikinimą, kad pranešimų pagrindu parengti straipsniai gali būti išspausdinti moksliniuose žurnaluose.

Štai ir racionaliai paaiškinta *priežastis!* Net dvi priežastys. *Antroji* – pragmatinė. Dalyvavimas konferencijoje teikia viltį, kad bus išspausdintas bent tas kūrybos fenomenui skirtas straipsnis, kurį pateikiau prieš dvejus metus. *Pirmoji* – kur kas svarbesnė. Konferencijos organizatoriai suteikia man (žinoma, ir kitiems) galimybę pernelyg nesidairyti į autoritetus ir kalbėti *tą bei taip, ką ir kaip* man į ausį jau kužda sokratiškasis *daimonas*. Jis atkakliai perša mintį, jog turiu, net privalau kalbėti... būtent apie jį! Tai yra apie žinias ir intuicijas, atklystančias tarsi iš nežinios, apie tai, ką ankstesniame pranešime įvardijau *žemyneigiu priežastingumu* (*downward causation*). Apie *tiesioginį žinojimą*, kuris nepasiduoda jokiai proto logikai ir yra tikrai *patiriami*. „Taigi, – kužda *daimonas* – tu turi kalbėti apie kūrybines patirtis, tarp jų ir savąsias“.

Ir štai *pirmoji patirtis*: tą ankstų rytą tarsi iš niekur kilusi mintis dalyvauti konferencijoje vis tikrai nebuvo „iš niekur“. Paaiškėjo, kad pašamonėje vis dėlto kirbėjo tiek pragmatiniai, tiek „idealūs“, gal net „donkichotiški“ *motyvai*. Žinai, kad ketini pasielgti panašiai, kaip

tas truputį kvaištelėjęs senjoras iš La Manšos, bet jau nieko su savimi negali padaryti. Nors protu suvoki, jog iš tavo *introspekcijos* gal net pasišaipys, bet jau esi ne savo, o *daimono* valioje. Imi *t i k ė t i*, jog konferencijos organizatoriai išties bent trumpam leis ištrukti iš racionalios minties pančių.

Šis *tikėjimas* saldžia minties ir jausmo *l a i s v e* – tai jau *antroji kūrybos patirtis*. Tik ten ir tik tada, kai pasijunti ar bent patiki esąs nesuvaržytas griežtais tvarkos pančiais, griežtomis normomis ir reikalavimais, tavyje atsiskleidžia kažkas nelaukto ir netikėto.

„Daryk!“ – išgirsti įsakmų *daimono* balsą. „Aš nežinau, ką ir kaip daryti,“ – dar spyriojasi protas. Tada *daimonas* užlieja tave karšta *pasitikėjimo juo* banga, ir tu tampi savotišku automatu, kuris net nežino ką daro, bet daro. Ateina vadinamasis *į k v ė p i m a s*.

Kiekvienam žmogui jis reiškiasi skirtingomis formomis. Aš daugiausia remsiuos savomis patirtimis. Rašau ne tik mokslinius tekstus, bet ir prozą, dramas. Tai – mano *pomėgis*. Kai kas yra ir skelbta. „Pradžių pradžia“ būna *visiškai neįsisąmonintas noras* rašyti net nežinant apie ką ir kaip. Troškimas *perteikti žmonėms* pasaulį tokį ir taip, kokį ir kaip jį regiu ir suvokiu aš. Tai, vartojant A. Maslowo terminologiją (Maslou 1989), troškimas *saviaktualizuotis*. Tai – *vertybinių poreikių* integracija ir viršūnė. Atrodo, kad greta kitų *kūrybinių impulsų* (arba – *motyvų*) šis yra vienas iš stipriausių (Gaižutis 2010). Bet ilgą laiką nežinau nei nuo ko nori pradėti, nei kuo baigti, nei ką konkrečiau pasakyti. Tik kamuoja troškimas išreikšti dar nesusiformavusias savo mintis ar nuojautas bei baimė, kad esi „išsisėmęs“ ir jau nesugebėsi nieko naujo parašyti.

Ir štai pabundi vieną rytą, atsisėdi prie stalo, imi rašyti. Arba tą pradėdi daryti vidurnaktį. Tekstas liejasi pats. Negali sustoti, imi bijoti, kad jeigu stabtelsi, viskas dings. Iš nežinia kur atsiranda retai vartojami žodžiai, jų sąskambiai, rimai ir ritmai (net rašant proza). Iš nežinia kur atklysta neregėti paveikslai, nepažįstami žmonės, ir jie neretai ima elgtis prieš tavo valią. Jie ima gyventi savo gyvenimą, ir jie tau

kartais ima net nepatikti. Štai tada ir prasi-deda *kūrybinės kančios*. Nori suvaldyti tuos jau piktavališkai ėmusius elgtis herojus, o jiems į tavo pastangas nusišpjaut. Norisi sutrumpinti į marias išsiliejusias eiles, o jos dar labiau liejasi. Norisi aiškiau, trumpiau išreikšti mokslinę mintį, o ji jau į lankas tave veda. Žodžiu, susiduri su *trečiąja* kūrybos patirtimi – su aršia *poiesis ir praxis*, su *kūrybinės intuicijos ir praktiškos veiklos* kova.

Grožinėje kūryboje beveik visada nustelbia *poiesis*, kūrybinės intuicijos diktuojama *laisva mintis*, o mokslinėje kūryboje konfliktas tarp tos laisvos minties ir mokslinių standartų keliamų reikalavimų yra kur kas gilesnis. Čia jau nepakanka minties gelmės ir loginės darnos. Moksliskumo kriterijai reikalauja ir *intersubjektyvaus komunikabilumo*, t. y. gebėjimo parašyti tekstą taip, kad jį suprastų ir įvertintų visi tos srities specialistai (Krajewski 1992). Šis reikalavimas liečia ir galimybę patikrinti, kiek išsakomi teiginiai yra nauji, kiek jie atliepia anksčiau skelbtas mintis (Stegmuller 1985). Berašant šį tekstą kilusi mintis, kad mokslinė kūryba gerokai skiriasi nuo meninės, išsyk pareikalavo iš manęs šios minties pagrindimo, ir ėmiau raustis ne tik savo atmintyje, bet ir literatūroje vien tam, kad parodyčiau, jog ne vien aš taip galvoju, kad nurodyčiau, kuo šią mintį galima pagrįsti.

Vis tiktai tarp mokslinės ir meninės kūrybos yra daug bendro. Ir vienu, ir antru atveju pirmiausia kyla *troškimas* išreikšti dar neverbalizuojamas savo mintis ar jausmus, tik vėliau tos mintys ar (ir) jausmai ima *tarsi savaime* lietis. Vienintelis skirtumas tarp šių kūrybos sričių yra tik tas, kad mokslinė kūryba reikalauja kur kas didesnės savikontrolės.

Bet mane labiau domina *ketvirtoji* kūrybos patirtis, kurią jau truputį praskleidžiau. Tai – kartkartėmis aplankantis *daimono balsas*, arba *kūrybinis įkvėpimas*, kai tekstai *tarsi savaime* ima lietis, ir *n e ž i n a i*, iš kur jie.

Štai pavyzdys. Iki šiol saugau vieną iš eilėraščių, kurį parašė žmogus, kuris nei prieš tai, nei vėliau nerašė eilėraščių. Kartą jis naktį pabudo ir suprato, kad turi parašyti eilėrašį. Atsikėlė ir

parašė. Ir net ne vieną. Dar daugiau, eilėraščius jis rašė ne tik gimtąja lenkų kalba, bet ir rusiškai, lietuviškai, angliškai. Bent jau lietuviškai parašytas eilėraštis, mano manymu, buvo ne prastesnis už spausdinamus žurnaluose, knygose.

Dar vieną pavyzdį pateikiau ankstesniame pranešime. Rusų kosmonautas V. Zudovas surdokameroje ėmė profesionaliai tapyti, be klaidų mintinai atliko sudėtingus matematinius veiksmus su skaičiais, turinčiais aštuoniolika ženklų. Išėjus iš surdokameros visi jo gebėjimai dingo...

Kultūros istorijoje panašių atvejų aprašyta nemažai. Benzolo formulės atradėjas A. Kekule pasakė net taip: „Mokykitės sapnuoti, ponai!“.

Bet kartais ir sapnai nepadaeda. Susiduriama su *dar viena kūrybos paslaptimi*. Ji irgi yra aprašyta (Suchotinas 1983: 83–84), bet pateiksiu savo pavyzdį. Mane domina laiko problema. Netgi *ž i n a u* gana originalų jos sprendimą, pateikiau jį jau dviejose monografijose (Kanišauskas 2003: 211–212, 2008: 346–357). Tačiau iki šiol neturiu to sprendimo *aiškaus* bei *logiško pagrindimo*. Ir štai kartą pabundu, o tas pagrindimas – tiesiog akivaizdus! Paprastas, aiškus, logiškas. Net nusistebiu, kodėl ta mintis neatėjo anksčiau. Einu nusipirau, o kai nusipirau, suvokių, jog nieko neprisimenu. Visiškai nieko! Išskyrus tai, jog ką tik tą pagrindimą žinojau. Taip pasikartojo dar kartą. Trečią kartą sprendimo pagrindimas atėjo popietę, einant į darbą. Ir vėl viskas buvo taip aišku, paprasta, jog atrodė, kad pamiršti tiesiog neįmanoma. Dėl viso pikto nusprendžiau mintį užsirašyti. Bet kai pasisveikinęs su keliais studentais įėjau į universiteto pastatą, galva jau buvo tuščia tuštutėlė.

Ir dabar to sprendimo pagrindimo neprisimenu. Kodėl? Kas *trukdo* ar *d r a u d ž i a* prisiminti tai, kas buvo tiesiog akivaizdu?

Žodį *draudžia* pavartočiau ne be reikalo. Fizikoje egzistuoja tam tikri „draudimai“ (pvz., materialiams kūnams viršyti šviesos greitį vakuume). Tai gal panašūs „draudimai“ egzistuoja mentalinėje, dvasinėje veikloje? Bent jau apie tokius „draudimus“ užsimenama ezoterinėje literatūroje. Su tokiais „draudimais“ susiduriama ir kasdieniame gyvenime. Savisaugos

jausmas reikalauja vengti pavojų, gana dažnai tą daryti kažkas tarsi „draudžia“. Šis fenomenas pavadintas „Kasandros efektu“, jis niekais verčia strateginius sprendimus, o paaiškinimo vis dar neturi (Malinetskii, Kurdyumov 2006).

Introspekcija kaip savireferencija: kūrybos analizė sociosinergetikos kontekste

Socialinės sinergetikos, arba *sociosinergetikos*, terminą pirmasis pavartojo rusų sociologas M. Elčaninovas (Ельчанинов 2005). Tai ne kas kita, kaip sinergetikos įžvalgų ir pasiekimų taikymas socialinių santykių srityje. Kiti autoriai (Давыдов 2006; Хиценко 2005) vartoja savus terminus, bet jų prasmė sutampa su paminėtuju. Pateikdami savų tyrimų rezultatus, šie autoriai apeliuoja ne tik į sinergetikos „klasiką“, bet ir į F. Varelos *autopoiesis* teoriją, garsių sociologų P. Sorokino, N. Luhmano darbus, o A. Davydovas išvardija net trisdešimt septynių visiškai neseniai susiformavusių mokslų šakas (pvz., simbolinė dinamika, intelektualaus valdymo sistemos ir t. t.), kuriose sociosinergetikos įžvalgos jau realizuojamos (Давыдов 2006: 9–11).

Minėtųjų autorių darbai yra *transdisciplininiai*. Šį terminą į mokslą 1972 m. žurnale „*Interdisciplinarity. Problems of teaching and research in universities*“ paskelbtame straipsnyje „Interdisciplinarių santykių epistemologija“ įvedė žinomas šveicarų psichologas J. Piaget (Касавин 2010). *Transdiscipliniškumą* J. Piaget apibrėžė kaip integralias pažinimo struktūras, arba tyrimus ir žinias, kurie jau neturi disciplininio apibrėžtumo. B. Nicolescu (1997) transdiscipliniškumo fenomeną analizavo vadovaudamasis trimis metodologiniais postulatais: a) egzistuoja skirtingi realybės lygiai; b) egzistuoja tarp realybės lygių esančius *mediatorius* aprėpianti logika; c) į realybę būtina žvelgti *kompleksiniu požiūriu*. Skirtingos *disciplinos*, pasak Nicolescu, tyrinėja tik *vieną* iš esamų realybės *lygių*, arba tik konkretaus realybės lygio fragmentą. *Transdiscipliniškumas* esąs ne kas kita, kaip *kelių realybės lygių viena laikis di-*

naminio ryšio tyrimas. Jis gali būti suprantamas ir kaip diskursas tarp visiškai skirtingų tikrovės lygių ar jų fragmentus tiriančių mokslų. Dar kitaip transdiscipliniškumą apibūdino L. Kijaščenko (Киященко 2006). Pasak jos, *transdiscipliniškumas* – tai tokios pažintinės situacijos, kuriose dėl įvairių priežasčių tiek mokslinis, tiek filosofinis protas *vienybės* ir *savo paties pagrindimo* paieškose yra priverstas atlikti *transcendentuojantį* poslinkį į gyvenamojo pasaulio sferos *p a r i b ė*. Be to, priimamiems sprendimams nepaprastai didelę įtaką daro *pragmatinė orientacija į naudą*. Šiuo požiūriu *transdiscipliniškumas* esąs viena iš daugiamatės šiuolaikinio mokslo *transgresijos* kaip *draudimo sulaužymo*, platesne prasme – *legitimumo, leistinumo ribos peržengimo* (Mažeikis 2006) formų.

Sociosinergetikoje *transdiscipliniškumas* reiškiasi ne tiek „draudimų laužymu“, kiek *kelių realybės lygių vienalaikiu dinaminį ryšių* tyrimu ir *transcendentuojančiu* poslinkiu ne tik į gyvenamojo pasaulio sferos paribį, bet gal net į transcendentes tikrovės gelmes. Tai, kas iki sociosinergetikos susiformavimo buvo laikoma humanitarinių mokslų prerogatyva – vertybės, gyvenimo prasmė, kūryba, dorovė ir t. t. – imama analizuoti pasitelkiant sudėtingų informacinių sistemų elgesį aprašančius netiesinius matematinius modelius, o šie grindžiami holistinėmis tikrovės charakteristikomis.

Savireferencijos (kitai sakant, savistabos, *introspekcijos*) samprata Čilės biologų ir neurofiziologų U. Mutaranos ir F. Varelos darbuose kilo būtent iš požiūrio, kad į žmogų reikia žvelgti kaip į *gebančią išlaikyti savo identitetą* itin sudėtingą *tik iš dalies atvirą* biopsichinę sistemą (Князева 2005). *Atvirumas* reiškiasi ne tik per energetinius ir informacinius mainus su aplinka, bet ir buvimu *neatsiejama* tos aplinkos (visumos, visybės) dalimi.

Šiuo požiūriu iš biologijos į kognityvinius mokslus „nuklydęs“ F. Varela buvo artimas irgi nemažai kognityvistikoje pasidarbavusiam neurofiziologui K. Pribramui, kurio veikalas „Smegenų kalbos“ (Прибрам 1975) tapo *holografinės paradigmos* pagrindu. Holografijos esmėje glūdi *holistinis principas*: net pačiame

mažiausiame holografinio vaizdo elemente egzistuoja visa informacija apie visumą. Tirdamas žmogaus smegenų veiklą, Pribramas padarė išvadą, kad jos „dirba“ holografiniu principu. Bet jeigu kiekvienas smegenų elementas turi visą informaciją apie percepcijos objektą, o tuo objektu gali būti ir visata, tai galima manyti, jog ir visata yra ne kas kita, kaip gigantiška virpesiais organizuota holograma – tokią išvadą Pribramas padarė jau bendradarbiaudamas su vienu iš kvantinės mechanikos kūrėjų Nobelio premijos laureatu D. Bohmu. Pastarajam nepriimtinas buvo tik Pribramo požiūris į visatą kaip į statinę, nekintančią. Todėl jis pasiūlė *holokinetinį* holografines paradigmos variantą (Майков 1988), kuriame visata buvo suvokiama kaip neapprėpiama ir kintanti *materialių de Broglie bangų* visuma. Nors D. Bohmo *holokinetinė paradigma* kartais vertinama kaip šiuolaikinio misticismo raiška (Поликарпов 1990: 148–149), bet veikalas, kuriame Bohmas (Bohm 1971) pateikė savo esmines mintis, yra grynai akademinis.

Grįžtant prie *savireferencijos* problemos, pirmiausiai atkreipsiu dėmesį į tai, kad holografinė (holokinetinė) paradigma suponuoja jau anksčiau minėtąjį *žemyneigį priežastingumą (downward causation)*: būtent *visuma* determinuoja jos elementų elgesį, o ne atvirkščiai. Ši mintis yra ir visų Bohmo diskusijų su mokslinė visuomene leitmotyvas (Bohm 1992). Ji yra ir kognityvinių mokslų tėkmėje dirbančių pasaulinį pripažinimą gavusių neurofiziologų R. van Gulicko R. W. Sperry darbuose (Hulswit 2005). Bet ją galima interpretuoti ir grynai mechanistine dvasia. Bohmo pasekėjai K. Andersonas ir R. Weberis padarė išvadą, jog žmogus esąs tik savotiškas „visatos intelektas“ „transformatorius“ ar „radijo imtuvas“ (Майков 1988). Tai lyg ir paaiškintų *egzogeninę* kūrybos prigimtį: *daimonas* esąs ne kas kita, kaip „visatos hologramoje“ esanti visa informacija apie viską. Žmogus kaip „radijo imtuvas“ tik *selektyviai nesąmoningai* arba *selektyviai sąmoningai* atsirenka iš visatos gelmių sklindančią informaciją, ją perdirba („transformuoja“) ir panaudoja savo reikmėms.

Vartojant šiuolaikines metaforas, *žmogus* esąs ne kas kita, kaip prie *Interneto* tinklo prijungtas *kompiuteris*...

Toks požiūris F. Varelai buvo nepriimtinas. Jis kognityviniuose moksluose dominuojančiai *žmogaus-kompiuterio* metaforai nepritarė, ją griežtai kritikavo (Князева 2005). Varelos požiūriu, *žmogaus* protas yra itin sudėtingai organizuota *autonominė emergentinė* sistema, ir jam koks nors „diriguojantis šefas“ visiškai nebūtinai. *Žmogaus* mąstymas ir sąmonė neatskiriami nuo *žmogaus* patirčių bei veiksmų jo gyvenamajame pasaulyje. Ne tik *žmogus*, bet ir visos gyvos būtybės dėl jose vykstančių *procesų uždaro ciklo* nustato tą visų savo sąveikų su aplinka sritį, kurioje geba išlaikyti savo *identitetą*. Tą *uždaramą* nuo aplinkos, jį suprantant arba kaip tam tikrą nepriklausomybę nuo išorinių dirgiklių, arba *nevienareikšmės reakcijas* į dirgiklius, Varela pavadino *operaciniu uždaramu*.

Pažintiniuose procesuose *operacinis uždaramas* yra ne kas kita, kaip *s a v i r e f e r e n c i j a*, o *sinergetikoje* jis vadinamas *pradine programa*, kuri kartu su *grįžtamaisiais ryšiais* ir sistemos gebėjimu *adaptuotis* prie kintančios aplinkos nulemia *teleonomišką* invariantinės evoliucijos eigą. *Grįžtami ryšiai* yra tai, ką Varela vadino *uždaruojų procesų ciklu*. *Pradinė programa*, šią sąvoką taikant žmogui, – tai ne kas kita, kaip *genetinis* ir *socialinis kodai* (Степин 2010). *Socialinis kodas* – tai iš kartos į kartą perduodama ir *nesąmoningai įsisavinama* socialinius santykius reguliuojanti informacija, *kultūrinis paveldas*. Ši dar visiškai nauja sąvoka susiformavo *kognityvinių mokslų* ir *sociologijos* tarpusavio skvarboje (*transdisciplininiame diskurse*). Aiškėja, kad aplinka negali paveikti nei *žmogaus* struktūrinių pokyčių, nei jo veiksmų, elgesio eigos, o tik „*paleidžia*“ tuos pokyčius ir juos „*moduliuoja*“, t. y. „įrašo“ juos į toje aplinkoje vykstančių procesų eigą (Хиценко 2005: 53). Šiuolaikiniai tyrimai fiziologijoje ir psichologijoje rodo, kad mes suvokiame iš esmės tik tai, ką galime ir norime suvokti, į ką orientuota mūsų „vidinė struktūra“, t. y. *genetinis* ir *socialinis kodai*, o *savireferencija*

yra tik *fizinio* ir *simbolinio* vidinių struktūrų *komplementariškumo* (arba – *papildomumo* N. Bohro teikta šio termino prasme) pasekmė. Esant kontekstiškai nulemtiems *signalų iš aplinkos* priėmimo ciklams, jie rakursiniu (fraktaliniu) būdu įgauna savitas ženklų ir simbolių prasmes, ir *operacinis uždaramas* virsta *semantiniu uždaramu*, o ženklų interpretacijos veda link *savireferentinės kilpos* (Хиценко 2005: 65–66), kuri filosofijoje žinoma kaip *hermeneutinis ratas*. Šių procesų invariantiškumas ir netiesiškumas verčia manyti, kad visiškai teisus buvo E. Boudroux (1845–1921), kuris tvirtino, jog reiškiniai *būtinumo* ryšiais nėra susiję, ir tai jis pavadino *kontingencija*, arba *būtinumo stoka*. (Tatarkiewicz 2003: 158). Pastarąją mintį 1992 m. atgaivino N. Luhmanas (Хиценко 2005: 82). Jis tvirtino, kad *kontingencija* – tai kažkas daugiau nei atsitiktinumas, kad jis esąs realaus gyvenimo *nevienareikšmiškumo*, *savireferencijos* ir *operacinio uždaramo* nulemtas neapibrėžtumas. Dar anksčiau nei tą padarė Luhmanas, *kontingencijos* sąvoką ėmė vartoti K. Wuchterlis (Wuchterl 1994). Veikale „Religinis protas“ jis tvirtino, kad tik krikščioniškoje teologijoje su jos eschatologine tematika galima rasti nuoseklią į ateitį orientuotą ontologiją, ir ją įmanoma pagrįsti tik valios laisvę suponuojančia *kontingencija* (Wuchterl 1994: 133–134). Tiesa, Wuchterlis tvirtino, jog *kontingencijos* sąvoka gamtos moksluose nevartotina, bet jeigu *kontingenciją* suprasime šios sąvokos siaurąja prasme, t. y. kaip *galimybę*, kuri nėra nei būtinybė, nei *negalimybė*, tai akivaizdu, kad Wuchterlis klydo. *Sinergetiniai procesai* atrasti būtent gamtos moksluose, ir jų esminė savybė yra *kontingentiškumas*: bifurkacijos metu atsiranda *galimybė*, kad sistema toliau evoliucionuos būtent tokia, o ne kitokia trajektorija, bet ar ši *galimybė* realizuosis, t. y. ar ji taps *būtinybe*, klausimas lieka atviras iki pat realizacijos pabaigos. *Ta galimybė nėra būtinybė, bet nėra ir negalimybė*. Tad *kontingencija* taikytina ne tik humanitarinėje ir socialinėje srityse, bet ir gamtiniais procesams suprasti. Tai veda prie minties, kad net ir *s a v i r e f e r e n c i j a*, kaip

savęs pažinimas gyvenamoje aplinkoje, turi kur kas gilesnes ontologines šaknis nei buvo manyta iki šiol. Tai veda link minties, kad „gyvenamojo pasaulio vaizdai“ nėra būtinai tam, kad kūrėjo sąmonėje atsirastų kažkas naujo, bet ir negalima teigti, jog nėra negalima, kad jie taptų tuo stimulu, kuris „paleidžia“ kūrybinį procesą, o vėliau jį organizuoja („moduliuoja“). Kitaip sakant, egzogeninės ir endogeninės kūrybos prigimties hipotezės sudaro komplementariškumo (papildomumo) santykį.

Metafizinės įžvalgos ir išvados

Laikas baigti straipsnį! Ši mintis vėl „šovė į galvą“ gana netikėtai. Žinoma, kirbėjo ir neryškus suvokimas, kad straipsnių apimtis yra ribota, bet patys žodžiai išnirio tarsi iš nežinios. Reikia baigti, ir viskas! Šiame tekste save jau „realizavau“, nieko daugiau negaliu nei pasakyti, nei parašyti. Bet ir nežinau, kaip užbaigti. *Mokslinė kūryba* turi savo specifiką, susijusią su jai keliamais „techniniais“ reikalavimais, ir vienas iš jų – pateikti aiškias, nedviprasmiškas išvadas. Bet ką daryti, jeigu pats *kūrybos fenomenas* yra kontingentiškas, jeigu jame reiškiasi reikalaujantis apsibrėžti neapibrėžtumas?

Ir štai vėl netikėtai į galvą šovė mintis – viską reikia pasakyti kuo paprasčiau. Paprastumo esmė paprasta. Aš paprasčiausiai nežinau, kas yra kūryba, ir nežinau, kaip kuriu. Bet ji man yra viena iš didžiausių žmogiškųjų vertybių, įprasminančių mano ir kitų gyvenimą.

O dėl *Interneto metaforos*... Tikrai nemanau, kad mes esame tik prie *Interneto* prijungti „kompiuteriai“. Bet ir nemanau, kad tik „gyvenamasis pasaulis“ lemia dažnai visiškai netikėtas įžvalgas. Manau, kad *endogeninė* ir *egzogeninė* kūrybos šaltinių hipotezės sudaro minėtąjį komplementariškumo santykį. Žinoma, tą manymą reikėtų pagrįsti kur kas griežčiau nei tą pabandžiau padaryti šiame straipsnyje, bet *daimonas* kužda, kad turiu baigti, turiu tai palikti ateičiai...

Ir vis dėlto – kelios konkrečios bent *introspekcija* (savireferencija) grindžiamos išvados:

1. Kūrybines paieškas inspiruoja dažnai net neįsisauganti pragmatiniai bei intelektualiniai, dvasiniai motyvai, ir būtina šių paieškų įgyvendinimo sąlyga – vidinė bei išorinė laisvė.
2. Būtent *laisvės įsisauganinimas* suteikia sąlygas reikšintis intuičiai, t. y. tam, ką Sokratas pavadino *daimonu*.
3. Gali būti, kad egzistuoja tam tikri „draudimai“, neleidžiantys kūrėjui įsiskverbti į sritis, kurių pažinimas (bent jam) yra „pirmalaikiškas“.
4. Jeigu *transdisciplininis diskursas* nėra tik laikmečio mada, tai tikėtina, kad būtent jis ne tik suartins filosofines įžvalgas su konkrečiais moksliniais tyrimais, bet ir taps nauju *pažinimo proveržio* šaltiniu.

Literatūra

- Bohm, D. 1971. Quantum theory as indication of a new order in physics, *Foundations of Physics* 1(4): 359–381. <http://dx.doi.org/10.1007/BF00708585>
- Bohm, D. 1992. *Thought as a System*. London, New York: Routledge. <http://dx.doi.org/10.4324/9780203202241>
- Gaižutis, A. 2010. Kūrybos procesas, iš *Estetikos enciklopedija*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras, 330–331.
- Hulswit, M. 2005. How causal is downward causation, *Journal for General Philosophy of Science* 36(2): 261–287. <http://dx.doi.org/10.1007/s10838-006-7153-3>
- Kanišauskas, S. 2003. *Filosofija ir psichologija: santykis ir pasaulėvaizdžio kontekstai*. Vilnius: Lietuvos teisės universitetas.
- Kanišauskas, S. 2008. *Sinergetinio pasaulėvaizdžio kontūrai. Filosofiniai ir moksliniai aspektai*. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas.
- Kanišauskas, S. 2011. *Autopoiesis kaip savikūra ir kūrybos ištakos*, *Santalka: Filosofija, Komunikacija* 19(1): 45–53.
- Krajewski, W. 1992. The Universal Scientific Methods, *Dialogue and Humanism* 2(2–4): 57–61.

Malinetskii, G.; Kurdyumov, S. 2006. *Nonlinear Dinamic and the Problems of Prediction* [interaktyvus], [žiūrėta 2007-05-10]. Prieiga per internetą: <http://www.keldysh.ru/departaments/dpt-17/>

Maslou, A. 1989. Psichologijos duomenys ir vertybių teorija. Gėrio kontūrai, iš XX a. užsienio etikos. Vilnius: Mintis, 339–354.

Mažeikis, G. 2006. Neįmanomumas: transgresyvaus subjekto pragmatika, *ATHENA. Filosofijos studijos* 1: 97–110.

Nicolescu, B. 1997. *The Transdisciplinary Evolution of the University Condition for Sustainable Development* [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <http://besarab.nicolescu.perso.sfr.fr/ciret.bulletin/b12/b12c8por.htm>

Stegmuller, W. 1985. *Problema und Resultate der Wissenschaftstheorie und Analytischen Philosophie*. Bd. 2. *Theorie and Erfahrung*. Berlin u.a.: Springer-Vare.

Suchotinas, A. 1983. *Mokslo paradoksai*. Vilnius: Mokslo.

Tatarkiewicz, W. 2003. *Filosofijos istorija*. III. Vilnius: Alma littera.

Wuchterl, K. 1994. *Religinis protas. Analizė ir kritika*. Vilnius: Taura.

Давыдов, А. А. 2006. *Системная социология*. Москва: КомКнига.

Ельчанинов, М. С. 2005. *Социальная синергетика и катастрофы России в эпоху модерна*. Москва: КомКнига.

Касавин, И. Т. 2010. Междисциплинарное исследование: к понятию и типологии, *Вопросы философии* 4: 61–73.

Киященко, Л. П. 2006. Феномен трансдисциплинарности – опыт философского анализа, *Santalka: Filosofija, Komunikacija* 14(1): 17–36.

Князева, Е. Н. 2005. Творческий путь Франциско Варелы: от теории автопоэзиса до новой концепции в когнитивной науке, *Вопросы философии* 8: 91–104.

Майков, В. В. 1988. Научные и мистические аспекты голографической парадигмы: „новая физика” и „вечная философия”, в кн.: *Естествознание в борьбе с религиозным мировоззрением*. Москва: Наука, 193–209.

Поликарпов, И. С. 1990. *Наука и мистицизм в XX веке*. Москва: Мысль.

Прибрам, К. 1975. *Языки мозга*. Москва: Прогресс.

Степин, В. С. 2010. Наука и философия, *Вопросы философии* 8: 58–75.

Шульц, Д.; Шульц, С. Э. 1998. *История современной психологии*. Санкт-Петербург: Евразия.

Хиценко, В. Е. 2005. *Самоорганизация: элементы теории и социальные приложения*. Москва: Ком-Книга.

THE COMMUNICATION OF CREATION: INTROSPECTIVE ANALYSIS AND VALUES

Saulius Kaniškauskas

The article focuses on the communication of creation – the question is “what we communicate” with while creating, – which is analysed taking into consideration subjective and intersubjective experiences; and it explores the idea that pragmatic, intellectual and spiritual motives, often unconscious, perform a decisive role in creative endeavours. Creator’s inner and external freedom is an essential precondition for creative search. Only having completely realized freedom, anyone could let the intuition be uninhibited or what Socrates called the *daimon*. Apparently, there are some restrictions prohibiting the creator to penetrate into esoteric areas. The metaphor of a human being as a radio which is implied in the holographic paradigm is analysed taking into account Varela’s *autopoiesis* theory and in the contexts of transdisciplinary penetration and socioenergetics. The article claims that self-reference (introspection) as a source of creation has much deeper ontological roots than it was considered before.

Keywords: creation, values, self-reference, genetic and social codes, holographic paradigm, socioenergetics.

Įreikta 2011-09-10; priimta 2012-09-03